

وشه رهسه ن و بنه پهرتیه کانی شیوه زاری هه ورامی له بهیته کانی سیاحمانه دا

تویژینه وهیه کی نه نثروپۆلوجیه له بواری هونه را

هه دیه عه لی عابدا^١ - عبدالله خورشید عبدالله^٢

hadia.abid@univsul.edu.iq - abdullah.abdullah@su.edu.krd

^١ به شی کۆمه لئاسی، کۆلیژی زانسته مروڤایه تییه کان، زانکۆی سلیمانی، سلیمانی، ههریمی کوردستان، عێراق.

^٢ کۆلیژی ئاداب، به شی فله سه فه، زانکۆی سه لاهه دین، هه ولیر، ههریمی کوردستان، عێراق.

پوخته:

ئهم تویژینه وهیه سه باره ت به (وشه رهسه ن و بنه پهرتیه کانی شیوه زاری هه ورامی له بهیته کانی سیاحمانه دا)، پیکهاته وه له دو به شی سه ره کی، تییدا به شیکی تویژینه وه که پشتی به لایه نی میژوی و تیوری به ستوه، پاشان به شی دوه می تویژینه وه که خسته نه روی زانیارییه ده سته و ته وه کانی لایه نی مه یدانییه، که له رێگه ی به شداری تویژهر و مانه وه (معایشه) و کردنه وه له کۆمه لگه ی تویژینه وه که دا به پشت به ستن به زانیارییه کانی به شی تیوری تویژینه وه که شروڤه ی تویژینه وه که کراوه.

ئهمرو له دنیا دا کلتور گرنگی و بایه خی خوی هیه له ژیا نی کۆمه لگه کاند، له م نیوه نده دا زمان وه که ره گه زیکی سه ره کی کلتوری و واتایی نه ته وه یمان پۆلیکی گرنگ و سه ره کی ده گێریت به وه ی تاکه کانی بکاته مۆلکی نه ته وه یه ک و له روی مادی و مه عنه وه یه وه وابه سته یان بکات به کلتوری باو باپیرانیانیانه وه. هاوکات زمان سیمبول و ناسنامه ی بونی کۆمه ل و گه ل و نه ته وه یه، که تاکه کان پۆلی سه ره کیان له و کۆمه لگه گێراوه که تییدا نیشته جیبون. له م تویژینه وه یه دا ئه وه ی مه به ستمانه پێشاندانی پۆلی زمانه له هونه ری ئه و نه ته وه و کۆمه لانه ی که سه ر به و نه ته وه یه ن له سه ر خا که که ی ده ژین. دیاره کۆمه لانی

کۆمه‌لگه‌ی خۆجی هه‌ورامان خاوه‌نی زۆر شتی نایاب و تایبه‌تمه‌ندن به‌تایبه‌ت خاوه‌نی شیوه‌ زمانی تایبه‌ت و هونه‌ری تایبه‌ت به‌خۆیان.

گۆرانی به‌گشتی و به‌تایبه‌تیت گۆرانی سیاچه‌مانه‌ کلتوریکی ره‌سه‌ن و له‌ میژینه‌ی کۆمه‌لگه‌ی ناوبراوه‌، که‌ به‌ زمانیکی پاکی هه‌ورامی شیعر و به‌یت و ئاوازه‌کانی وتراون و تاوه‌کو ئه‌مپۆش له‌لایه‌ن هونه‌رمه‌ندانی کۆمه‌لگه‌که‌وه‌ ده‌وترینه‌وه‌ ئه‌م سه‌رمایه‌ هونه‌رییه‌ بۆ میله‌تی کورد به‌هایه‌کی هونه‌ری، کۆمه‌لایه‌تی، ئایینی، ئابوری، سیاسی.... هتد هه‌یه‌، که‌ وا ده‌کات ئه‌م سه‌رمایه‌یه‌ گرنگی پێبدریت و له‌ له‌ناوچون بپاریزین و پۆل و بایه‌خی له‌ هونه‌ری کوردی و له‌ شیوه‌زاری هه‌ورامیدا بخریته‌ به‌رچاو.

کیله‌ وشه‌کان: شیوه‌زاری هه‌ورامی، سیاچه‌مانه‌، کیشی عه‌روز، ئه‌نسرۆپۆلۆجیای هونه‌ر.

پیشه‌کی:

ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ توێژینه‌وه‌یه‌کی ئه‌نسرۆپۆلۆجییه‌ به‌ ناویشانی (وشه‌ ره‌سه‌ن و بنه‌رته‌یه‌کانی شیوه‌زاری هه‌ورامی له‌ به‌یه‌ته‌کانی سیاچه‌مانه‌دا) که‌ گه‌لیک ره‌هه‌ندی میژویی و جوگرافی و مرۆیی تێدایه‌.

گرنگی توێژینه‌وه‌که‌: گرنگی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ له‌ وه‌دایه‌، هه‌ولیکه‌ بۆ ئه‌وه‌ی سیاچه‌مانه‌ وه‌ک هونه‌ریکی تایبه‌ت به‌ کۆمه‌لگه‌ی خۆجی هه‌ورامان و به‌شیکی گه‌وره‌ و ره‌سه‌ن له‌ میژوی فۆلکلۆر و هونه‌ری گۆرانی و ئاوازی کوردی به‌ شیوه‌زاری هه‌ورامی، وه‌ک میراتیکی نه‌ته‌وه‌یی به‌ شیوه‌یه‌کی زانستی ئاوێری لێده‌ینه‌وه‌، هه‌روه‌ها له‌ پالیدا مانه‌وه‌ی سه‌ره‌کیتترین ره‌گه‌زی کلتوری نه‌ته‌وه‌ی، که‌ زمانی هه‌ورامیه‌ بخه‌ینه‌ به‌رباس و لیکۆلینه‌وه‌ له‌ ناو هونه‌ری گۆرانی سیاچه‌مانه‌دا. هه‌روه‌ها ده‌وله‌مه‌ندی شیوه‌زاری هه‌ورامی که‌ ماوه‌یه‌کی زه‌مه‌نی دور و درێژ زمانی شیعر و نوسین و ئه‌ده‌بیات بوه‌، له‌سه‌راپای ناوچه‌که‌دا ئه‌مپۆ ئه‌و مه‌ترسییه‌ بخه‌ینه‌په‌ر سه‌باره‌ت به‌م زمانه‌ ده‌وله‌مه‌نده‌ له‌ میژینه‌یه‌، بۆیه‌ ئامانج و میتۆد و ئامراز و تیۆره‌کانی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ ده‌خه‌ینه‌په‌ر:

ئامانجی توێژینه‌وه‌که‌: ئامانج له‌م توێژینه‌وه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌یه‌ بزانی:

1. کاریگه‌ریی زمانی هه‌ورامی له‌ هونه‌ری گۆرانی سیاچه‌مانه‌دا بزانی.
2. گۆرانی سیاچه‌مانه‌ له‌ رابوردوه‌وه‌ تاوه‌کو ئه‌مپۆ چ گۆرانکارییه‌کی به‌سه‌ردا هاتوه‌.
3. تاوه‌کو چه‌ند ریشه‌ی زمانی هه‌ورامی به‌دریژی قوناغه‌ میژویییه‌کانی تاوه‌کو ئیستا، ره‌نگدانه‌وه‌ی له‌م هونه‌ره‌دا هه‌یه‌؟
4. ناساندنی دیارترین هونه‌رمه‌ند و که‌سایه‌تییه‌کانی سیاچه‌مانه‌چر و سیاچه‌مانه‌زانی هه‌ورامان.

ه دهرخستنی هیمه له بهیتهکانی سیاچهمانه دا.

کۆمه لگه ی توێژینه وه که: ههردو بهشی هه ورامانی کوردستانی پۆژه لاته و هه ورامانی باشوری کوردستان دهگریته وه، پاشان له هه ر شاریک و شوینیک که هه ورامیه که و سیاچه مانه چریک بونی هه بیته و بژی و په یوه ست به هونه ری سیاچه مانه بیته له چوارچیوه ی کۆمه لگه ی توێژینه وه که دا شوینیکرا وه ته وه.

میتۆدی توێژینه وه که: توێژه ر پشته ی به سه رجه م میتۆده کانی ئه نسرو پۆلۆجی به ستوه، له گه ل سودوهرگرتن له هه ندیک له میتۆده کانی کۆمه لناسی وه ک میتۆدی میژوی، میتۆدی به راوردکاری و میتۆدی وه سفیی (په سن).

ئامرازه کانی توێژینه وه که: بۆ کۆکردنه وه ی زانیاری ورد و دروست، توێژه ر سه رجه م ئامرازه ئه نسرو پۆلۆجیه کانی چاوپیکه وتن، به شداری راسته وخۆ و تیبینی به به شداریکردن، سه ره نجدان، پشت به ستن به به لگه و (وئائیک) ه میژویه به رده سته کان.

پیکهاته ی توێژینه وه که: ئه م توێژینه وه یه پیکهاته وه له دو بهش، بهشی یه که می توێژینه وه که سه باره ت به (شیوه زمانی هه ورامی) یه، تییدا لایه نی تیۆری توێژینه وه که خرا وه ته پو، که پیکهاته وه: له سی ته وه ر، ته وه ری یه که م: زمان، ته وه ری دوهم: میژوی شیوه زمانی هه ورامی، ته وه ری سییه م: رهوشی زمانی هه ورامی، هه روه ها بهشی دوهم بریتیه له باسکردن له هونه ری گۆرانی سیاچه مانه له چوارچیوه ی زانستی مرقناسی هونه ردا و لایه نی مهیدانی توێژینه وه که یه و له چوار ته وه ر پیکهاته وه: ته وه ری یه که م هونه ری سیاچه مانه، ته وه ری دوهم: شیوه ی چرینی ئاوازی سیاچه مانه، ته وه ری سییه م: بهیته کانی سیاچه مانه، هه روه ها ته وه ری چواره م گرنگی و بایه خی سیاچه مانه له ناو گوێگرانی دا خرا وه ته پو. پاشان له کۆتایشدا توێژینه وه که به چه ند ئه نجام و راسپارده و پێشنیاریک کۆتاییهاته وه وه ک ناو نیشان بۆ چه ند توێژینه وه یه کیتیر.

بهشی یه که م: سه رنجیکی گشتی له سه ر زمان و میژوی شیوه زاری هه ورامی

ته وه ری یه که م: روتکردنه وه ی کلیله وشه کان:

۱. شیوه زاری هه ورامی:

شیوه زاری هه ورامی لقیکی گرنگی شارستانی واتاییه و کاریگه ری هه بوه له سه ر کۆمه لگا و تاییه تمه ندیی خۆی پاراستوه به درێژایی میژو تا ئیستاش، هاوکات به شیوه یه کی گشتی بۆ دۆزینه وه ی وشه و زاراوه ی کوردی په نا ده بریته بهر ئه و شیوه زاره (عیزه ت فه تاح ل: ۱۷۰). وه ک له په راوه میژویه کانا ده رده که ویت

که ماوهیهکی زۆر شیوه زمانی هه‌ورامی له زمانی ئه‌دهب و نوسین و ئایینی بوه به زمانی شیعر و په‌خشانه ئاینیه‌کانی (سه‌ره‌نجام و یارسان) یان (که‌لامی خه‌زانه‌ی کاکه‌یی که کتییی پیرۆزی عه‌لی ئیلاهییه‌کان. (ره‌حمانی، ۲۰۱۰: ۱۲۶)

۲. گۆرانی سیاچه‌مانه:

سیاچه‌مانه تۆماری ژیا‌نی گه‌شه‌کردوی په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان نیر و مییی ناو کۆمه‌لگه‌که‌یه به سروشته‌وه، ئه‌و باب‌ه‌تانه‌ی سیاچه‌مانه لایان لیده‌کاته‌وه به‌راستی زۆر تایبه‌تمه‌ندن به جوانی سروشت و لاوانه‌وه، مرۆف تاییدا سه‌نته‌ره و عیشق و خۆشه‌ویستی بال ئه‌وه‌شینئ و ره‌گه‌زی می ره‌گه‌زیکی دیاره له‌ناو به‌یت و ئاوازه‌کانی سیاچه‌مانه‌کاندا، هه‌ربۆیه زۆربه‌شیان به ناوی سروشتی ژنه‌وه یان به‌ناوی کانیه‌وه ناوناون. (هومایون صاحب که‌ریم، ۲۰/۶/۲۰۲۲).

۳. زانستی عه‌روز:

لای فارسه‌کان واتای عه‌روز ته‌رازوی گوته‌ی هۆنراوه‌یه، ئه‌و واتایه‌ی که شیعره‌که‌ی له‌سه‌ر هه‌له‌سه‌نگینیت و نیشانی ده‌ده‌یت بۆ ئه‌وه‌ی کیشداری له له‌نگ پێ جیا‌به‌که‌یه‌وه. هه‌روه‌ها عه‌روز، زانستیکی فراوانه و له چه‌ند بانه‌مایه‌کی گرنگ پیکدیت: ئه‌و بانه‌مایانه‌ش که زانستی عه‌روزیان له‌سه‌ر وه‌ستاوه هه‌وت بانه‌مان (ده‌نگ، بره‌گه، بانه‌ته‌کان، پێ، به‌حر، بازنه) (عه‌زیز، ۲۰۰۷، ۳۳).

۴. ئه‌نسرۆپۆلۆجیای هونه‌ر:

مرۆفناسی هونه‌ر لقیکه له زانستی ئه‌نسرۆپۆلۆجیای که‌لتوری و تایبه‌ته به لیکۆلینه‌وه و خۆیندنی هونه‌ره جوراوجۆره‌کان له چوارچێوه که‌لتورییه‌کاندا. ئه‌نسرۆپۆلۆجیای هونه‌ر ره‌هه‌نده میژویی و ئابوری و ئیستاتیکیه‌کانی ئه‌و فورمانه‌ی هونه‌ر ده‌گریته‌خۆ (هینری جۆی، ۱۹۹۹: ۱۲۳).

ته‌وه‌ری دوهم: زمان و شیوه‌زاری هه‌ورامی

زمان نه‌سه‌قیکه له هیمای زاره‌کی، که ئاماژه ده‌کات به چه‌ند شتی‌ک و کرداری‌ک و بیرۆکه‌یه‌ک، مرۆف به‌کاربانه‌هینیت بۆ لیکتیگه‌یشتن و راگۆرینه‌وه، هاوکات به ته‌نها توانای به‌کارهینانی هیه له باقی ئاژه‌له‌کانیتر به مه‌یمونی بالاشه‌وه، که‌واته زمان به‌شیکی گرنگه له شارستانییه‌ت، چونکه هاریکاری کۆمه‌لایه‌تی گران ده‌بیت به‌بی زمان، هه‌ر وه‌کو زمان به‌لگه نامه‌ی په‌یوه‌ندییه به ژینگه‌ی سروشتیه‌وه‌و، تایبه‌تمه‌ندییه بنچینه‌کانی پێچه‌وانه ده‌کاته‌وه (سه‌لیم، ۱۹۸۱: ۶۸).

توێژینهوهی زمانهكان چهندین زانیاریمان دهربارهی (پوداوه میژویهكان) ددهندی هه بهو شیویهیهی که پیکهاته زانییهكان دهیدهنهوه که زۆر وردتر لهو زانیاریانهی (توێژینهوه بایلوژییهكان) دهستمان دهخن، بۆ نمونه لیکچونی وشهكان له زمانه سهربهخۆکاندا، دهکری به بهلگه دابنریت لهسهه بونی چهندین پهیههندی میژویی لهنیوان ئهوه زمانانه له رابردودا (النوری: ۲۴). دهبینین زمان وهک پهگهزیکی کلتوری گرنگ هیمایهکه بۆ تیگههستن و بونیادنانی پهیههندی و کارلیک کردن له نیوان تاکهكان له کۆمهلگادا. ههروهک زانی کۆمهلهناس گیدنز پێیوايه: زمان به نیوهندگیرییهک دادهنریت بۆ کاری کۆمهلهیهتی کردهیی و هۆکاریکه بۆ پیکهینانی واقعی کۆمهلهیهتی (شاهین، ۱۹۷۸: ۱۹۲).

له چهندین سههراوهی جیاجیادا باس له دابهشکردنی زمانی کوردی بهسههه چهند (دیالیکتیکی)، زار و بنزاردرا کراوه، هاوکات زۆرن ئهوه سههراوانهی زمانی کوردی دابهش دهکهن بهسههه چهند شیویهیهکی بنچینهییدا، دکتور جهمال نهبهز زمانی کوردی بهسههه دو شیویهی بنچینهیی و دو شیویهی لا تهنیشت دابهشکردوه، دو شیوه بنچینهییهکه (کرمانجی ژورو، کرمانجی ناوهراست)ن.

۱- کرمانجی ژورو: ئهم شیویه زاراوهکاني (بۆتانی، جزیری، ههکاری، بادینانی، بایهزیدی، ئاشیتایی) دهگریتهوه.

۲- کرمانجی ناوهراست: زاراوهکاني (سلیمانی، سنهیی، ئهردهلانی، کهرکوک، گهرمیانی، ههولیری، سۆرانی، شارباژیری، پشدهری) دهگریتهوه، که زاراوهی سلیمانی به سههه موینادا زاله (کوێخا پۆستهه، ۲۰۱۸: ۴۳). دو شیوه لاتهنیشتهکهش ئهمانه:

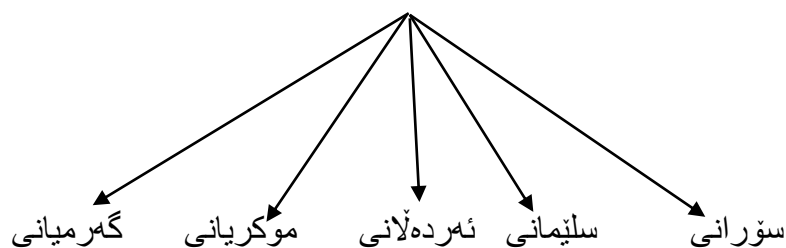
۱- کرمانجی ژيرو: بریتیه له زاراوهکاني (فیلی، کرماشانی، لهکی، کهلهپری، خانهقینی).

2- کۆمهلهی شیوهی گۆرانی- کرمانجی، زاراوهی گۆران له (ههورامان، ناوچهی زهنگهه، ناوچهی کاکهیهکاني کهرکوک) قسهی پیدهکهن و بهزمانی (ماچۆ) ناوی پۆیشتوه.

گۆران و زازا ئهم چهند شیوه زارهیان ههیه (زازا، شهبهک، کاکهیی، ههورامی، باجهلان...هتد) زازاکان له باکوری کوردستان، شهبهک له باشوری کوردستان کهوتونهته دهشتی موسلهوه، کاکهیی له(کهرکوک، خانهقین، ههلهبجه....هتد) بلاون، ههورامیهکان له پۆژههلات و باشوری کوردستان و له چهند ناوچهیهکی تا رادهیهک نزیک له یهکن (ههورامانی ژاوهرو، ههورامانی دهگاگو پهزاو، ههورامانی دزلی و لهوون و تهخت....هتد) دهتوانین بلین به ههردو دیوی باشورو پۆژههلاتدا پهرشو بلاون (ئهحمده، ۲۰۲۲: ۶۹).

هیلکاری ژماره (۱)

زاراوهی کرمانجی ناوهراست - سۆرانی (ئهممه، ٢٠٢٢: ٦٧).

په یوهندی نیوان زمان و زارهکانی په یوهندییه کی ته واکارانه یه، چونکه زمانی بیزار و شیوه زار نییه، زار و شیوه زاریش نین سه ره زمانیک نه بن، په یوهندی نیوان زارو شیوه زاریش وهک هه مان په یوهندی نیوان زمان و زاره، هاوبه شی دروسته و وشه و دهنگ چهند شیوه زاریک له ژیر چهتری زاریکا کۆده کاته وه.

هیلکاری ژماره (٢)

په یوهندی نیوان خیزانی زمان تا دهگاته شیوه زار بهم شیوه یه یه: (ئهممه، ٢٠٢٢: ٦٦).

خیزانی زمان ← زمان ← زار ← شیوه زار.....

تهوهری دوهم: میژوی شیوه زمانی هه ورامی

شیوه زاری هه ورامی لقیکی گرنگی شارستانی واتایه و کاریگه ریی هه بوه له سه ره کۆمه لگا و تاییه تمه ندی خۆی پاراستوه، به دریژایی میژو و تا ئیستاش بۆ دۆزینه وهی وشه و زاراوهی کوردی په ناده بریته بهر ئه و شیوه زاره (حه مه سالح، ٢٠٠٦: ١٧٠).

وهک له په راوه میژوییه کاندایه ده رده که ویت به پپی ئه و به لگانه ی ده سته که وتون ماوه یه کی زۆر شیوه زمانی هه ورامی زمانی ئه ده ب و نویسن و زمانی ئاینی بوه .

هه ره ئه مه ش هۆکار بوه بۆ مانه وهی ئه م زمانه سه ره پای هۆکاری تر له وانه:

1- بونی (ئافیتا) وهک کتیبیکی ئاینی دیرین، ئافیتا، گاتاکانی به شیک بون له په یامه کانی پیرشالیاری زه رده شتی و له پیری زه رده شتییه کانه وه ماوه ته وه، که زۆرترین بۆچونه کان له سه ره ئه وه کۆکن به شیوه زاری هه ورامی به پیتی ماسی سوراتی نوسراونه ته وه، که تائستاش له نامه خانه ی گشتی تاران چهند لاپه ره یه کی پاریزراوه و ماوه ته وه (محمد ٢٠٠٥: ١٧٦).

2- شیعو په خشان و سروته ئاینیه کانی (سه رهنجام و یارسان) یان (که لامی خه زانه ی کاکه یی) که کتیبی پیروزی عه لی ئیلاهییه کانه وهک په یامیکی ئاینی به زمانی کوردی هه ورامی نوسراوه ته وه، هه روه ها

زمانی سهرهکی شيعر و پهخشانی ئاينی يارسانه، که کۆمهليک پهرتوکی شيعرين و له سهدهی ههشتی کۆچيدا کۆکراونهتهوه (پهحماني ۲۰۱۰: ۲۶۱).

3- بونی ماریفەت و پیرشالیار ئەمەش بە شیوهزاری ههورامیه و کاریگهريی خۆی ههبوە له سهردهمی زهردهشت و دواتریش له سهردهمی ئیسلامدا ئەم کاریگهريیه درێژهی ههبوە.

4- گۆرانییه ههورامیهکان وێردی سهر زمانی پۆحانییه گهورهکانی دینی زهردهشتی بون و له سهه ئاوازهکانیان گاتاکیان چریوه، بۆ نمونه (سیاچهمانه) سرودی دینی و میلی خهلی ههورامان بوە و له گهڵ تێپه ربونی پۆژگاردان ئەو بهرگهی لێدامالراوه تهنها ئامرازهکانی له ناو خهڵکدا ماونهتهوه به شیوهزاری ههورامی وتراونهتهوه.

5- سروشتی ناوچهکه بۆته قهلایهکی پارێزراو و دور بوە له پهلاماردانی فه رههنگی، وشهکانی که متر تیکهڵ به وشه ی لاوهکی و بیگانه بونهتهوه، له م بارهیهوه یهکیک له شاعیرهکان دهلیت:

قهلا ی هۆز و گه ل شاخی ههورامان

گه ل بپاریزه دهستم وه دامان (محمد، ۲۰۰۵: ۱۷۶).

له زمانی ههورامیدا ئەگەر له دهنگسازیی وردبینهوه، بۆمان ده ردهکهوێت که دهنگهکانی (ل) ی قه له و یان لاواز له گریکی کۆنهوه، یان له ئارامیهوه یان له تورکی و عه رهبییهوه هاتونه ته ناو زمانی ههورامیهوه، به لام له روی دهنگه ئاوازه دارهکانی زمانی ئافیسیتا و زمانی ههورامیهوه هیچ جۆره کێشهیهکی دهنگسازي به دیناکریت و له تهرازی یهک ئاوازدان (ههورامانی، ۲۰۱۰: ۱۱۶).

6- بۆ زیاتر ده رخستنی رهگی شیوه زمانی ههورامی له میژودا، له و قه والا نهی که دۆزراونهتهوه و ئیسیتا له مۆزهخانه ی نیشتمانی له نه ندان، وشه و دهسته واژه ی وهای تیا دا هه ن له شیوه زمانی ههورامی و هه ندیک له زمانهکانی وهک (عیری، په هلهوی، پارسی،..... هتد) وهکو یهکن یاخود له یه که وه زۆر نزیکن (کو یخا رۆسته م، ۲۰۱۸: ۴۵).

یهکیکی تر له و شتانه ی زمانی ههورامی که به بنه رتی داده نریت ئەوهیه له وشهکانی زمانی ههورامیدا جیاوازی له نیوان نیرو میدا ههیه که به لگهیهکی زۆر گرنگه له هه ر زمانیکدا ئەم جیاوازیه هه بییت له نیوان نیرو میدا ئەو زمانه زمانیکی وێژهیی و بناغه ییه له باری زانستییهوه، هه ر بۆیه ده گونجی چل و لق و پۆی زۆری لێ ده بیته وه و له ریزی زمانه زیندوهکانی دونیا دا ده ژمیردری ت (محمد، ۲۰۰۵: ۱۸۱).

زمانیک به درێژایی سی هه زار ساله ته نیا (ئاين) له ناو تیکستهکانی خۆیدا هیشتیویه تییه وه، ئەوهیش هۆیهکی کاریگه ر بوە تا له زمانی قسه کردنی ناوچهیهکی به رته سکی کوردستاندا بمینیتیه وه، که واته (ئاين) پیره وه

دیرینه‌کەیه‌تی که هه‌زاران ساله گرتویه‌تییه بهر، بهم شیویه ده‌توانین بڵین زمانی هه‌ورامی به سه‌رپاکی شیوه‌کانی نه‌وه‌ی نوێی زمانی ئافیس‌تایه (هه‌ورامانی، ۲۰۱۰: ۱۳۹).

به‌پێی سه‌رچاوه‌کانی میژو، شیوه زمانی هه‌ورامی بۆ ماوه‌یه‌کی میژویی دور و درێژ زمانی ئه‌ده‌بیات و نوسین و شیعیر بوه، هه‌ربۆیه مه‌به‌ستمانه ئه‌و وشه بنه‌په‌تیانه‌ی له‌م زمانه‌دا له زهمه‌نی راپورده‌دا به‌کارهاتون و له به‌یتی شیعیری شاعیره‌کاندا نوسراون و له زۆر ئاوازی فۆلکلۆردا وتراونه‌ته‌وه له‌سه‌ر زاری هونه‌رمه‌ندان به‌ر‌سه‌نی ماونه‌ته‌وه لیک به‌دینه‌وه، ئه‌م‌پ‌رۆ ئه‌و وشانه چۆن زیندو بکرینه‌وه و بینه‌وه سه‌رزاری ئاخیه‌ورانی و جاریکیتر زمانی هه‌ورامی گه‌شه پێده‌نه‌وه و بپاریژن.

ته‌وه‌ری سییه‌م: ره‌وشی زمانی هه‌ورامی له ئه‌م‌پ‌رۆدا:

وه‌ک ده‌زانین کلتور گشتیکی ئالۆزه و وه‌ستاه له‌سه‌ر زانیاری و بیروباوه‌ر و هونه‌ر و ئه‌ده‌ب و یاسا و دابونه‌ریت و هه‌مو ئه‌و توانایانه‌ی تاک وهریان ده‌گریت وه‌ک ئه‌ندامیک له‌ کۆمه‌لگه‌کی (البیومی، ۲۰۱۱: ۱۲۰). به‌و پێیه‌ی زمان یه‌کیکه له‌ ره‌گه‌زه‌کانی کلتوری واتایی و له هه‌مو کۆمه‌لگه‌یه‌که‌دا بونی زمان به‌سه‌راوه‌ته‌وه به‌به‌کاره‌ینه‌رانییه‌وه له ناو کۆمه‌لگه‌که‌یدا، ئه‌وه رونه‌یه‌کیک له‌ خاسیه‌ته‌کانی کلتور، کلتور شتیکی کۆمه‌لایه‌تییه، هه‌روه‌ها کلتور برستی گواسته‌وه‌ی هه‌یه له نه‌وه‌یه‌که‌وه بۆ نه‌وه‌کی تر، پاشان له‌ پێگه‌ی فێربونه‌وه م‌ر‌و‌ف وه‌ک ئه‌ندامیک له‌و ژینگه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ی وه‌ری ده‌گریت و فێری ده‌بیته‌ و خۆرسک نییه، له‌به‌ر ئه‌مانه‌ی باسکران زمان بۆ ئه‌وه‌ی به‌ زیندویی بم‌ین‌یت‌ه‌وه، ده‌بیته‌ ئاخیه‌وری هه‌بیته‌ و نوسین و ئه‌ده‌بیاتی له‌ به‌ره‌و به‌رده‌وامییدا بیته‌، تاک وه‌ک ئه‌ندامیک له‌ کۆمه‌لگه‌که‌یدا بیگوازیته‌وه و له‌ نیوان نه‌وه‌کانیدا و پارێزگاری له‌ مانه‌وه‌ی بکریته‌. مه‌ترسییه‌کانی سه‌ر ئه‌م زمانه‌ چین؟

ریک‌خراوی نیۆده‌وله‌تی یونسکو له‌سه‌ر ئه‌و باوه‌ریه‌ که‌سیک خوینده‌وارو تیگه‌شته‌وه، که به‌ زمانی خۆی بنوسیته‌ و بخوینیت و قسه‌ی پێ بکات، له‌به‌ر گرنگی زمانی دایک (ئه‌دایی) هه‌مو ولاتان به‌وانه‌شه‌وه که مافی زمانی دایکیان پێشیل کراوه سورن له‌سه‌ر زمانی دایک، پ‌و‌ژیکیان بۆ ته‌رخان کردوه، ئه‌مه‌ پیشانی ئه‌دات که زمان شوناسه و قه‌واله‌ی هه‌مو نه‌ته‌وه‌یه‌که‌ (ره‌حمانی، ۲۰۱۰: ۳۳).

زمان چوار جۆرن زمانی ئه‌دایی (زمانی دایک) زمانی نه‌ته‌وه‌یی، زمانی هاوباش، زمانی فه‌رزکراو (سه‌پینراو) زمانی ئه‌دایی کۆله‌که‌ی نه‌ته‌وه و ده‌وله‌ته‌ بۆ ماف وهرگرتنی ئه‌و کۆله‌که‌یه ئه‌بیته هه‌رکه‌سه به‌ زمانی خۆی، واته‌ به‌ زمانی ئه‌دایی قسه‌ بکات، وه‌ک خانای قوبادی ده‌لیته‌: (ره‌حمانی، ۲۰۱۰: ۳۳).

هه‌رچه‌ن مه‌واچان فارسی شه‌که‌ره‌ن

کوردی جه‌لا‌ی من به‌س شیرین ته‌ره‌ن

په‌ی چی‌ش؟ نه‌ ده‌وران ئی دنیا‌ی به‌د کیش

به گۆيرهي سه رهه لاني هونه ري گوراني له كونه وه، دهوتريت: مروف له كوي بو بيت زمان و گورانيش هه به وه و سه ري هه لانه، وانا بوني مروف و سايكولوتزي اي مروف داوي ليكردوه كه ئاوازيك ده ربپريت (د. ناجح گولي، ۲۰۲۲/۶/۲۳).

به شي دوه م: شروفهي به يته شيعريه كاني سياچه مانه

ته وه ري به كه م: هونه ري گوراني سياچه مانه

وهك سروتيكي ئايي به پي هه نديك له سه رچاوه كان دهوتريت زه رده شتييه كان گوراني و سروتي ئايييان به به كه وه موتور به كردوه و موغه كانيان له ريگهي گاتاكانيان ئاييه كه يان گهياندوته خه لكي.

كلتور: به هه مو ره گه زه جياوازه كانييه وه هه لده ستيت به به ريوه بردني تاك و پابه ند كردني به ره فتاريكي (دياري كراو به چه ند پيوه ريكي تاييه ت كومه لگه دايد ه نيت بو كونترولكردي ره فتاري تاكه كاني، نه م تاييه تمه ندييه سروشتيه بو مروف، چونكه هه ر له مندالييه وه له نيوان نه ناماني خيزانه كه ي له گه ليدا ده ژيي. ليره دا پيوه ندييه كه هه يه له نيوان شيوه ي كه سايه تي و كلتوري نه و كومه لگه يه ي سه ر به نه وه. رالف لينتون باسي له وه كردوه كلتور له ژيري تاكه كاني كومه لگادا هه يه، كلتور پشت ده به ستيت به سيفاته كاني له كه سايه تيه كاني تاكه كاني كومه لگه و كاردانه وه يان پيكه وه (اليومي، ۱۹۸۳: ۵۰).

وليامس باس له كتوري ميللي دهكات و پيناسه ي كلتور دهكات به وه ي كلتور، ريگايه كي دياري كراوه بو ژيان چ بو گه ليك يان بو ماوه يه ك، يان كومه ليك. هه روه ها نه زمونه دربرپراوه كانه يان گوزارشت كه ره كه ره كان (ستوري، ۲۰۱۴: ۱۵).

ده بينين گوراني هه ورامي و سياچه مانه به تاييه تي وهك هونه رو كلتوري كومه لگه ي خوجيي هه ورامان ده ناسريت، محمه د نه بو تورايان له كتبه كه يدا شيوه زاري گوراني هه وراميي بو سه رده ماني زور كون ده گه پرينيته وه و ده لي: "هه ورامي له زماني كورديدا به شيوازيكي تاييه تي گوراني وتن دهوتريت كه ريشه كه ي له رابردويه كي زور كوندايه." (محمودپور، ۱۳۹۱: ۵۶).

ليكوله ريكي بواري كلتور ده ليت: "هه رشتيك له ده ره وه ي كرؤمؤسؤم بو نه وه زه مينه ي كلتوره، كلتور نه وچر كه يه يه كه مروف بير هكاته وه، كه واته له سه ره تاوه مروف بي ري كردوه و چون بژي، بويه كلتوري به ره م هينا، واته كلتور پيوه ندييه كي دولايه نه يه نه و ده رگيربوه له گه ل ياساكاني سروشتدا، بويه مروف تواني كلتور رامبكات. (لهون قادر، ۲۰۲۲/۵/۲۷)، به م پيوه ره كلتور مروف به ره م هينه رييه تي، هه روه ها

ياساكانى سروشت دهبنه كهلهكه بونى كلتورى و فرهى و همهرهنگ بونى كلتورى، كهواته ناكريت كلتور له كومهلگه دابهرت.

وشهى سياچهمانه له چيهوه هاتوه؟

سياچهمانه وشهيهكى ناساكاره و پيكهاتوه له چوار بهش، بهشى يهكهميان وشهى (سياوه) كه به واتاي رهش هاتوه، باشى دوهميش وشهى (جامه) ه يان (يامه)، كه به واتاي كراسى دهره دامان، هاتوه، بهشى سيهميش برىتييه له (دامان) كه به واتاي داوين، قهراخى شوپ، يان پايين و خوارهوى پى هاتوه، ئهوجا پاشبهندى (ه)ى كوتايى كه ئامرازىكه بو به (ناوكردن) بهكارديت، كه به واتاي (كراسى رهشى دهره دامان) هاتوه، ئهم جوهره كراسهش تاييهت بو به مهلا يان موغى زهردهشتى و سرود بيژه ئاينيهكانيهوه، ههربويه بهو ناوهشه ناوبراوه (ههورامانى، 2000: 1100).

سياچهمانه وهك هونهر: ئاوازي ژيانه نوستاليزيا و ئاهو ناله و وهسفى ژن و سروشته و باس لهراپردو دهكات (رهوف محمودپور، 2022/7/1).

تهوهرى دوهم: شيوهى چرينى ئاوازي سياچهمانه:

ئاوازيكى بهرزه چره و نهفهسيكى دريژ و حهجهرهيه يان قورگيكي ساف وپاكي دهويت و دهوترتتهوه لهلايهن هونهرمهندى سياچهمانهچرهوه، تهنانهت به شيوهيهكى ئهدهبى دهربرينيان بو رهسهنايهتى ئهم ئاوازه كردوهو دهلين: ئهم ئاوازه بهرزه چره به ئهنازهى سهختى شاخ و چيا سهركهشهكانى ههورامان سهخت و رهسهن و چيژ بهخش وههست بزوينه.

بو وتنهوهى گوراني سياچهمانه تهنها دهنك خووشى مهرج نييه، بهلكو پيوسته ئهو هونهرمهنده شارهزاي ئاواز و بهزمهكانى سياچهمانه بيت، واته بهزمهكانى هونهرمهندهكانى پيشوتر كه داهينهريبون لهم بوارهدا، مهبهستيانه تواناي ههناسهدانى قولى ههبيت و پچرچر نهبيت، بويه ئهم گورانييه له ئاستيكي بهرزتر له گورانييه وپى دهلين (چرين) نهك(وتن) مهرجيكي تر تواناي دهنك و بهرزكردهوه و نزمكردهوى ههبيت، ههروهها تهمهنى لهسهرو تهمهنى ههزهكاريى بيت، واته ئاستى بهرزو نزمى دهنكى ئاماده و گونجاو بيت بو چرينى سياچهمانه.

تهوهرى سييهم: بهيتهكانى سياچهمانه:

هونهرمهندانى سياچهمانهچرپو وتنهوى گوراني سياچهمانه له كوندا شيعرى شاعيره بهرزو گهورهكانى وهك: بيساراني و سهيدى و مهولهوييان بهكارهيتاوهو وتويانهتهوه، ئهوانهش له پال شيعره فولكلورييهكاندا

تيكه لکراون. له پويه کی تره وه ئه شيعرانه گونجاو بون له پوی کيشه وه بؤ ئاوازی بهرزه چری سياچمانه، بونی بهيت و ئه شيعرانه ی شاعيره گوره کان نيشانه ی په سه نايه تی و مۆرکی نه ته وه يان ته واو تيدا پهنگی داوه ته وه و به شيکی گوره ن له ئه دهب و ويژه ی ئه ده بياتی هه ورامان و هوکاريکی سه ره کی مانه وه ی شيوه زمانى هه ورامين، له کونه وه تاوه کو ئه مړؤ.

کاریگری فه‌زا و که‌ش و هه‌وای شیعری گه‌وره شاعیرانی (بێسارانی، سه‌یدی، مه‌وله‌وی) (حاجی مه‌لا ئه‌حمه‌دی نو‌دشه‌ی ۱۸۱۳-۱۸۸۴)، هه‌روه‌ها (شیخ مه‌مه‌د سال‌حی فه‌خرو له‌وله‌ما ۱۸۳۰-۱۸۸۵)، (شیخ نه‌سیمی موهاجیر ۱۸۰۸-۱۹۰۱)، (ممیرزا عه‌بدو لقادری پاوه‌یی ۱۸۵۰-۱۹۱۰)، (میرز مه‌حمودی مسته‌فی پاوه‌یی ۱۸۷۹-۱۹۳۸)، (عه‌بدو لا به‌گی هه‌ورامان ۱۸۷۹-۱۹۴۴)، (عه‌بدو لا ئه‌قه‌ده‌سی ره‌زاوی ۱۹۲۲-۱۹۸۵) و... شاعیرانی تر به‌رده‌وام له‌سه‌ر زمانی خه‌لکی هه‌ورامان گو‌تروانه‌ته‌وه‌و سه‌رچاوه‌یه‌کی زه‌نگینی گو‌رانی و سی‌اچه‌مانه‌ بون (هه‌ورامی، ۲۰۲۲: ۱۳).

دەبینین ئەو بەیتانەى که بۆ سیاچەمانە گونجاون، ئاسانتر دەوترینه و ئەو بەیتانە بە کارهاتون، که له سهەر کیشی په نجه نجه و ده برگه بین، (هومايون ساحیب، ۲۰/۶/۲۰۲۲).

که‌واته بزانی به‌یت چی‌ه؟ شیخ نوری شیخ صالح ده‌لایت: "به‌یت (دییر): بریتیه له یه‌کگرتنی چه‌ند پییه‌ک، که ئه‌وانیش له یه‌کگرتنی سه‌به‌ب و وه‌ته‌دو فاسیله‌وه هاتوه، خاوه‌نی کیشیکی تایبه‌ته، به پیی پییه‌کان. هه‌روه‌ها شیخ نوری سه‌باره‌ت به به‌یت یان دی‌ری شیعی ده‌لایت: به‌ره‌ت له یه‌کگرتنی دو دو یان زیاتری پیه‌کان به پیی وه‌ستا و جولاو ئه‌م به‌ره‌تانه دروستده‌بن، که به‌ره‌تی پیکهاتنی پیه‌کانن. ئه‌م سی به‌ره‌ته‌ن: سه‌به‌ب واته (سوک، قورس یان گران) وه‌ته‌د واته (کو، بلاو) فاسیله واته (بچوک، گه‌وره) ده‌گریته‌وه. هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به پیی یان هه‌نگاو: چه‌ند ده‌نگیک یه‌کده‌گرن له سنوریکی دیاریکراودا و جو‌ره به‌ره‌تیک، یان دوان یان زیاتریان تیا کو‌ده‌بیته‌وه و جو‌ری کیش دیاری ده‌که‌ن، که ئاشکرایه له کیشی عه‌روزدا چه‌ندین پیوانه هه‌یه (عه‌زین، ۲۰۰۷: ۳۳).

ئەم شىگردىنە دەيە تەنھا بۇ ئەو دەبو زانىارىمان ھەيىت سەبارەت بە ھەيت و دېرەكانى نوسىنى شىعر ئاشنايىن بە شىعرى شاعىران. نمونەيەك لە ھەيتەكانى ھەيدى و بېسارنى شاعىر، كە كراون بە ئاوازی سىياچەمانە، و وتراونە تەوہ، لای خواروہ باسى دەكەين، بۇ وىتە لە ھەيتەكانى ھەيدى:

یاران به سه‌نگهن، تهنش خاشاکهن

جہستی مہینہ تبار من تہ ماشاکہن

بەسەنگەن يەى تۆر مەسۈچۈ بە تاو

وهیشوم بهرد ئه‌و هه‌رد ئه‌و پشته‌ی سو‌هیل (دیوانی بیسارانی، ۱۳۷۵: ۵۳۰)

وهک گه‌لای شادی من، که بای دوری له‌یل بردنی بۆ هه‌ردان، هه‌ر به‌وجۆره‌ش وه‌یشوم گه‌لا زه‌رده‌کانی دارانی وه‌راند.

ئهم به‌یتانه‌ش کۆکراوه‌ی چه‌ند نمونه‌یه‌کن له‌ شیعره‌کانی مه‌وله‌وی که به‌کارهاتون بۆ سیاچه‌مانه و وتراونه‌ته‌وه له‌لایه‌ن سیاچه‌مانه‌چراوه‌ه.

نه له‌یلی مدیو وه‌لای مه‌جنوندا

له‌یلی تۆ مه‌ردی مه‌جنون مه‌نده‌وه

فه‌له‌ک هه‌قۆ کیش جه‌ تۆ (کی) سه‌نده‌وه

یاخوا مه‌رده‌نی بۆ وه‌ میهمانم

ئیتز نه‌وینون دوری یارانم (که‌ریم، ۲۰۱۳: ۱۳۵)

واتای شیعره‌که: نه‌ تا‌قه‌ت ماوه له‌ تو‌یی ده‌روندا و نه‌ له‌یلش لا ئه‌کات به‌لای مه‌جنوندا. هه‌روه‌ها ده‌لیت:

یاخوا مردن بیته‌ میوانم و بمبات، ئیتز دوری یارانم نه‌بینم

هه‌روه‌ها ئهم به‌یتشه‌

شه‌راره و گرپه‌ی نار مه‌هجوری

که‌رده‌ن وه‌ غوبار کۆگای سه‌بوری (که‌ریم، ۲۰۱۳: ۱۳۴)

ئیشه‌و هه‌م دیسان ده‌رون پڕ خه‌مه‌ن

ئه‌ساسه‌ی ماته‌م جه‌ لاما‌ن جه‌مه‌ن (که‌ریم، ۲۰۱۳: ۱۳۲)

ئه‌مشه‌و هه‌م دیسان ده‌رون پڕله‌ خه‌م و که‌سه‌ره و تفاق‌ی ماته‌م له‌لامان کۆبۆته‌وه، هۆکاره‌کانی جیا‌بونه‌وه

و دا‌بران و مه‌جلیسی ماته‌م ئه‌مشه‌و کۆبونه‌ته‌وه.

ئا‌خر سه‌فه‌ره‌ن را خه‌یلی دوره‌ن

مه‌نزل بی پایان تۆشه‌ زه‌روره‌ن (که‌ریم، ۲۰۱۳: ۲۶)

دوا‌ین سه‌فه‌ره و ڕی زۆر دوره‌، مه‌نزل نا‌کۆتایه و تو‌یشو پێ‌ویسته‌.

ئا‌زیز دیا‌ره‌ن واده‌ی لوا‌مه‌ن

ئەلۆدەدای ئاخەر ئەوێ ئامامەن

ئازیز دیارە کاتی پۆشتنمە، دوایین خواحافیزی و گەڕانەوێمە (کەریم، ۲۰۱۳: ۲۵)

هەر لەو پوانگەییەوێ شیعەرە فۆلکلۆریەکان کە دەماوێم گۆرانی بیژەکان لە یەکتریان وەرگرتو، ئەمەش نمونەییەکی شیعری فۆلکلۆری گۆرانی سیاچەمانەیی، کە باس لە زێد دۆستی و ولاتیپاریزی لای تاک دروستبو، بە قسە کردن لەگەڵ هەست و سۆزی تاک دیتە خولقان، بە برۆی نوسەر یەکیک لە ھۆکارەکانی مانەوێ کولتوری ھەورامیی و ھەورامییەکان بۆ ئەم تاییبەتمەندییە گۆرانی ھەورامی سیاچەمانە دەگەریتەو. کە لێرەدا نمونەییەکی بەرچاوتر دەھینینەو:

ولە ھەنارەکی رەنگشا زەرد و سور

مزانێ مە بەرئارمان چنور

قاسپە قاسپی کەو جریوێ چۆلەکە

شۆرا پەلکەکەت وە بان کەلەکە

دەربەنی چریش گاوە و دەرویشی

دور جە ولاتی عەمرم پەیی چیشی

قاسپە قاسپی کەو قیزەیی قاژی رەش

جەبۆنی شەو بۆ گەلی بۆنت وەش

گەرمای کەلەکان شەمالی سەر پیز

گولان خەیمە دان تەختی دالەمیز (محمودپور، ۱۳۸۵: ۳۸)

ھەر وەھا زۆرجار ھونەرمانەکانی سیاچەمانە چر خۆیان دو دو کەوتونەتە بەرامبەر یەکتیری و وشە و کەلیماتی جوانیان ھۆنیووتەو، بەشیوێ دو بەیتی و سیاچەمانەیان پێ وتووتەو، بۆ نمونە: سالی (۱۹۷۸) ھەمو ھەورامان بە گوندەکانی دەورو بەرییەو ھەتا نزیکێ شارەزور چۆلکرا و خەلکەکەیی لە زیدی خۆیان لە ھەورامانی باشوری کوردستاندا راگوێزران و ھەورامان بوە ناوچەیی قەدەغەکرا، بۆیە کاریگەریی ئەم مال وێرانییە خەلکی ھەورامان لە ھەست و ئاوازی گۆرانی بیژانییدا دەرکەوتو زۆرترین ئاواز و گۆرانییان بۆ غەریبی و دوریی چری. ئەو کاتە گۆرانی بیژیکی وەک عوسمان ھەورامی سیاچەمانە یان گۆرانی خا

بۇ ئەو كارەساتە دەچرىت. بە جۆرىك ھەناسەى شىعرى گەرە شاعىران (مەولەوى) و (صەيدى ھەورامى)،
ئاوئىتەى خەم و كۆستى ئەو پۇژگارە دەكات.

دىسان بەزمەكەى من جارام پۇ

پەى چۆلمەنەكەى ھەورامانم پۇ

ئاي ئاي....ئاخ ئاخ

كوگاوغەمەكام ھۆرگىرۇ بە كۆل

بەروش ھەوارگەى ھەورامانى چۆل

دەردم ئا دەردەن، داخم ئاي داخەن

ئىسە ھەورامان، پەيما ياساخەن

ياخوا كەس وەك من شەو دەرويش نەبۇ

ئاوارەى (وئەتەن)، قەوم و خوئش نەبۇ

بەم بەيتەى مەولەوئش كوتايى بە گۆرانىيەكە دەھىنىت.

باقى وەسەلام قىبلەى مىحراىم

بلىسەش بەرزەن جەرگى كەبابم (ھەورامى، ۲۰۲۲: ۷۲)

ھەروەھا لە قۇناغىكى دىكەدا كە ھەورامان ئاودەن دەبىتەو و خەلكەكەى دەگەرپىنەو و بۇ زىدەكەيان بە
عیشقەو و گۆرانىيىزان گۆرانى بۇ دەچرەن، بەم جۆرە: جەمىل نەوسودى و سەعدى كورپى بە دوقۇلى لە
بەرھەمى ھەورامانى عىشق / ۲۰۰۲)، لە دامىنى (ھەورامانى تەخت و پو بە بەرزايىيەكان) لە گۆرانىيەكە وەك
وەسىيەتەك دەلەن:

وہارەن تەشرىف خالڭاسان پەى ھەرد

كەم كەم، ئاورد پىرىى بەرد

وہارەن تەشرىف خالڭاسان پەى ھەرد، واتە بەھارە و خۆشەوئەتەن يان جوانان خالڭاسان ھىمايە بۇ
كەسانى باش و نىشانەى كەسانى بەز و بە رەوشت و جوانن. ئەگەرپىنەو و بۇ كىو و ھەردەكان يان بۇ

زیدەكەیان. وهك ده‌بینین ئەم به‌یته هێمایه بۆ دڵخۆشی و گه‌شانه‌وه و ئاوه‌دانی له وه‌سفی گۆل و به‌هاریا هه‌ورامانی‌ش سه‌وزده‌بیته‌وه و خه‌لكه‌كه‌ی ده‌گه‌ڕێته‌وه زیدی خۆیان دوا‌ی ئاواره‌بونیان.

ته‌وه‌ری چواره‌م: گرنگی و بایه‌خی گۆرانی سیاچه‌مانه لای گۆیگره‌کانی:

ئهو بایه‌خه‌ی هونه‌ر ئه‌یبه‌خشیت به‌ زمان و زمان ئه‌یبه‌خشیته‌وه به‌ هونه‌ر بازنه‌یه‌کی پراوهر یه‌کانگیرن پیکه‌وه، چونکه بێگومان ده‌چنه چواره‌چیه‌ی بونیادی کومه‌لگه‌وه و به‌شیکن یان لقیکی سه‌ره‌کین له‌ کلتوری واتایی یان (مه‌عنه‌وی) کومه‌لگه‌که. زمان و گۆرانی دوانه توخمی سه‌ره‌کی کلتوری واتای کومه‌لگه‌ن.

له‌م پوانگه‌یه‌وه له‌ کۆی ئهو چاوپیکه‌وتنه‌ی ئه‌نجاممان داو‌ن لای گۆیگران و هه‌واداران گۆرانی سیاچه‌مانه، له‌زاری خۆیانه‌وه هۆی گۆیگرتن و ئاره‌زوکردن‌یان له‌ سیاچه‌مانه ده‌گێرنه‌وه بۆ:

۱- به‌ گۆیگرتن له‌ سیاچه‌مانه شاد ده‌بن و پۆحیان ئاسوده و ئارام ده‌بیته‌وه، به‌تایبه‌ت کاتی‌ک هه‌ست به‌ بیتا‌قه‌تی بکه‌ن گۆی له‌م ئاوازه ده‌گرن، چونکه ئاوازی سیاچه‌مانه چیژ به‌خشه له‌لایان.

۲- ئەم گۆرانییه زۆر که‌س هه‌واداریه‌تی، به‌تایبه‌ت لای گه‌وره و به‌ته‌مه‌نه‌کان گۆیگری زیاتره، به‌ برۆی مه‌حمود پور، له‌به‌رئه‌وه‌ی سیاچه‌مانه نۆستالوجیایه و باس له‌ رابردوی مرقۆف ده‌کات، به‌ حه‌قیقه‌تی مرقۆفا رۆده‌چیت (ره‌وف محمود پور، ۳/ ۷/ ۲۰۲۲).

هه‌روه‌ها ئیبراهیم زه‌لمی نوسه‌ر به‌و پێیه‌ی که له‌ خیزانی‌کدا‌بوه باوکی سیاچه‌مانه‌ی چریوه و هه‌واداریکی سه‌رسه‌ختی ئەم هونه‌ره‌یه ده‌لێت: "سیاچه‌مانه باس له‌ خۆشی و ناخۆشییه‌کانی رابردوی مرقۆف ده‌کات و خه‌یال و هزری مرقۆف ده‌به‌نه‌وه بۆ رابردوی ته‌مه‌نیان. (ئیبراهیم حاجی زه‌لمی ۱۱/ ۶/ ۲۰۲۲).

۳- هه‌ندیک له‌و که‌سانه وردتر و به‌بایه‌ختر گۆی له‌ سیاچه‌مانه ده‌گرن وه‌ک خۆیان ده‌لێن، بۆ وه‌بیر هینانه‌وه‌ی ئهو زمانه پوخته ره‌سه‌نه‌ی که سیاچه‌مانه‌چر عوسمان هه‌ورامی و حه‌مه‌حسین که‌یمنه‌ی و جمیل نه‌وسودی پێی ده‌لێنه‌وه ئهو وشه هه‌ورامیه ناسک و ره‌سه‌نانه‌ی له‌ زمانی هه‌ورامیدا هه‌بون و باو باپیرانمان به‌کاریان هیناوه و له‌ زودا گوتراو‌ن و مه‌خابن ئه‌م‌رۆ نه‌ماو‌ن یان کال بونه‌ته‌وه و ئاخیه‌ریان نه‌ماوه، بۆ زیندوکردنه‌وه‌ی ئهو وشانه و له‌ناو نه‌چونیان پێویسته گۆی له‌ سیاچه‌مانه بگرن، چونکه به‌راستی وشه و که‌لیماتی زۆر شیرین و ناسک ئاو‌یزان به‌ئاوازه‌کانی سیاچه‌مانه بوه.

۴- هه‌ندیکی تر ده‌لێن به‌ گۆیگرتن له‌ سیاچه‌مانه ده‌رومان ساکن ده‌بیت و وینه‌ی چیا و کانی و سروشت و جوانیه‌کانی سروشتمان دیته پێش چاو و ئه‌وه‌نده له‌زه‌ت به‌خشه هه‌ندیک جار هه‌ست ده‌که‌ین ئهو

كهسانه‌ى له‌ده‌ستمان داوڤ وهك باو باپيرمان له‌گه‌ل ئه‌وان پيكه‌وه‌ين و له‌و ده‌مه‌داين كه ئه‌وان هه‌بون، به‌ جوړيک ده‌مانبه‌نه‌وه سهر ياده‌وه‌ريه شيره‌نه‌كانمان.

وهك بينيمان هوکاري جياواز هه‌بون بو گوڤگرتن له‌ سياچه‌مانه، يه‌کيک له‌وانه‌ى باسماڤ ليوه کرد گريډاني سياچه‌مه‌نه‌يه به‌ زمانى هه‌ورامييه‌وه، يان جوانتر بلين زمان له‌ سياچه‌مانه‌دا رولليکي گرنكي هه‌يه وه ئه‌رکيشى هه‌يه، به‌ جوړيک كه ئاوازه‌كه مافي بو ديارى کردوه له‌ پال ئه‌و ئه‌رکه‌ى كه هه‌يه‌تى.

ديرين زمانه‌كان ئه‌و وشانه‌يان به‌کاره‌يناوه، كه ئاسان نييه ئيستا كه‌س به‌کاره‌يه‌يني، واته به‌کاره‌ينه‌ره‌كاني كه‌ساني ره‌سه‌نى هه‌ورامى و به‌ کاره‌يه‌ري تيكسته قه‌ديميه‌كاني يارسان و ئاقيستان. (له‌هون قادر، ٢٠٢٣/١/٧)

ئاستا ده‌زانين زمان چ رولليک ده‌گيريت له‌ هونه‌رى ره‌سه‌ن و مييللى گه‌ليکدا، ئه‌ى ئه‌پرسين ئه‌بيت بون و گرنكي ئه‌و به‌يت و شيعرانه‌ى سه‌يدى و بيساراني و مه‌وله‌وى و..... چ کاره‌يه‌ريه‌كيان هه‌بيت ؟ ئه‌ى كه‌واته ئه‌و شاعيرانه بو خويان بزوينه‌ر و وروژينه‌رى زمانى هونه‌رن. روللى گه‌وه‌هر و مه‌رجانيان له‌ ميژوى شارستانيه‌تى هه‌وراماندا تومارکردوه و وا ئه‌مرو به‌هه‌مان زمان نه‌وه له‌دواى نه‌وه ده‌مينيته‌وه و ده‌پاريژريت، كه‌واته ده‌توانين بلين هونه‌رى گوراني سياچه‌مانه پاريزه‌رى زمانى ره‌سه‌نى هه‌ورامييه.

هونه‌رمه‌نداني گوراني بيژى هه‌ورامى و سياچه‌مانه بيژان له‌ زارى خويانه‌وه ئاماژه‌يان به‌وه کردوه و له‌و باوه‌ره‌دان له‌ ميژويه‌كى زور كوڤه‌وه سياچه‌مانه وتراوه‌ته‌وه تا ئه‌مروش خه‌لكانيكى زور به‌ تاسه‌وه گوڤى بو ده‌گرن و هه‌وللى پاراستنى ده‌ده‌ن چونكه هونه‌رى ره‌سه‌ن هه‌رگيز له‌دلى خه‌لكيدا كال نابيته‌وه‌و ناكوژيته‌وه (جه‌ميل نه‌وسودى، ٢٠٢٢/٧/٤).

ئاوازي به‌رزه‌چرى سياچه‌مانه هه‌ميشه له‌ به‌ره‌دايه، ئه‌پرسين بوچى سياچه‌مانه گرنكه؟ له‌به‌ره‌ئوه‌ى سه‌رچاوه‌كه‌ى له‌ كانياويكى روني ديموگرافياى هه‌ورامانه‌وه هه‌لقولاوه و ده‌سه‌نه‌خورى هونه‌رى هه‌چ ولايتيكيك نيه بو‌يه ئاوازه‌كاني به‌ نه‌مرى ده‌مينته‌وه، به‌ نيسبه‌ت هونه‌رمه‌نديشه‌وه هه‌ر سياچه‌مانه‌چران بون به‌ هه‌وين بو هونه‌رمه‌نده گه‌نجه‌كاني ئيستامان (دارا محمه‌د عوسمان، ٢٠٢٢/٦/٦).

هه‌روه‌ها هونه‌رمه‌ندى گه‌وره خوالخوشبو عه‌باسى كه‌مه‌ندى ده‌لييت: "ده‌بينم له‌ته‌واوى دونيادا مليونان دولار و دينار و تمه‌ن خه‌رج ده‌كه‌ن تا گوژه‌يه‌كى كون له‌ژير خاك ده‌ريبن و بيبه‌ن له‌ موزه‌خانه‌يه‌كدا نيشانى بده‌ن وهك شوينه‌واى شارستاني، له‌ كاتيكا جوانترين گوژه و چيني پر له‌ نه‌خش له‌ دوكانه‌كاندا دايناوه و به‌هه‌رزانتريڤ قيمه‌ت ده‌يفروشن، به‌لام ره‌سه‌نايه‌تى نييه ئه‌و گوژه و كون وشكاوه شتيكى تره له‌ به‌رامبه‌ر ييمه‌دا موسيقي ئيمه‌ش حالى ئه‌و گوژه شكاهى هه‌يه به‌رامبه‌ر موسيقي مؤديرن، ئه‌مرو ده‌بيت هه‌و چيني جوان و سه‌رنجراكيشه (هه‌وراماني، ٥/٧-٨/ى ٢٠٢١: ١٢٧).

بۆ سهلماندنی زیاتری بایه‌خی شیوه زاری هه‌ورامی له ناو به‌یته‌کانی سیاه‌مانه‌دا، نمونه‌یه‌کی تر له شیعرى مه‌وله‌وى ده‌هینینه‌وه:

دلێ خه‌م خه‌یال جۆش ئاورده‌وه مه‌عدوم هه‌م هه‌واى (زه‌هاو) که‌رده‌وه
 زرنه‌گه‌ی سه‌داى سازجه‌ ریشه‌ی ئه‌عزام که‌مانچه ده‌ستورماوه‌رو مه‌قام
 تاته‌وانام بى شه‌و بیداریم که‌رد په‌رئ نۆشای جام بى قه‌راریم که‌رد
 ویت واتهن هه‌رکه‌س شه‌وان بیداربۆ مشیۆ مه‌ست مه‌ی باده‌ی مه‌ی خاربۆ (ئه‌مینى، ۲۰۱۷: ۲۹).

ئه‌نجام:

1. میژوی شیوه زمانی هه‌ورامی ده‌گه‌رپته‌وه بۆ هازاران سال له‌مه‌وپیش، پیده‌چیت زمانی هه‌ورامی نه‌وه‌ی نوێی زمانی ئاقیستا بیت.
2. سیاه‌مانه‌ گۆرانییه‌ک و ئاوازیکی تایبته به‌ کۆمه‌لگه‌ی خۆجیی هه‌ورامانه.
3. شوینی سه‌ره‌له‌دانى سیاه‌مانه و جوگرافیاکه‌ی هه‌ورامانى به‌شى پۆژه‌ه‌لاتی کوردستانه، پاشان له‌ویوه‌ بلاوبۆته‌وه بۆ هه‌ورامانى به‌شى باشور و که‌سایه‌تی سیاه‌مانه‌ بیژیشی له‌ به‌شى باشور بۆ دروست بوه و له‌ویش په‌ره‌یسه‌نده.
4. شیوه‌ زمانی پاک و په‌سه‌نى هه‌ورامی له‌ سیاه‌ماندا پۆلیکی به‌رچاو و ده‌رکه‌وتوی هه‌یه و له‌ به‌یته‌ شیعره‌یه‌کانی که‌له‌ شاعیرانی پێشینه‌ی هه‌ورامیدا په‌نگیداوه‌ته‌وه.
5. هونه‌ری سیاه‌مانه‌ زمانحالی وشه و ده‌سته‌واژه‌ په‌سه‌ن و له‌ناوچوه‌کانی زمانی هه‌ورامیه.
- هه‌ربۆیه له‌ هونه‌ری گۆرانی و فۆلکلۆری هه‌ورامان هۆکاری زیندو کردنه‌وه و گه‌شه‌سەندن ی شیوه‌زاری هه‌ورامین.
6. سیاه‌مانه‌ ئاوازیکی به‌رزه‌چری تایبته و جیاوازه له‌ گۆرانی هه‌ورامی به‌گشتی، وتنه‌وه‌ی مه‌رج و تایبته‌مەندی هه‌یه و ئاسان نییه‌ بۆه‌مو که‌س و هه‌مو گۆرانیبێژیک بیلێته‌وه.
7. سیاه‌مانه‌ سروتیکی هه‌م ئاینی هه‌م کۆمه‌لایه‌تی و هونه‌ری کۆمه‌لگه‌ی هه‌ورامانه، سیاه‌مانه‌ پێیه‌کی له‌ ناو هونه‌ر و پێیه‌کی له‌ ناو ئایندا هه‌ژمار ده‌کریت و زۆرجار هه‌ردوکیانی تیکه‌ه‌لکیش به‌ هونه‌ر و به‌هره‌ی ده‌ربهرینه‌کانی کردوه.
8. مه‌ترسی زۆر هه‌یه له‌سه‌ر له‌ناوچونی سیاه‌مانه، هاوکات هه‌وادارانی به‌ره‌و که‌مبونه‌وه ده‌چن، چونکه مه‌ترسی هه‌یه له‌سه‌ر که‌مبونه‌وه‌ی ئاخپوه‌رانی زمانی هه‌ورامی.

پیشیار:

- ۱- گرنگی و بایه‌خی زیاتر بدریت به هونه‌ری سیاچه‌مانه و پاریزگاری کردنی دۆکیۆمینته‌کانی له له‌ناوچون.
- ۲- گرنگی و بایه‌خبدریت به هونه‌رمه‌ندانى سیاچه‌مانه‌چر، به‌وانه‌ی که ته‌مه‌نیان چۆته‌سەر و به‌وانه‌ش که تازه دروست ده‌بن و ده‌ست پێده‌که‌ن و پێگه و پێچکه‌ی ئەم هونه‌ره ده‌گرن و به‌رده‌وامی پێده‌ده‌ن.

راسپاردە:

1. پاراستنی کلتوری نه‌ته‌وه‌یی ئه‌ركی سه‌رشانی حکومه‌ته به پله‌ی یه‌که‌م له پێگه‌ی به‌رنامه سازیه‌کانیه‌وه پاشان ئه‌ركی هاوولاتییه له خه‌می پاراستن و له‌ده‌ست نه‌دانى کلتوره‌که‌یدا بێت.
2. دامه‌زراندنی خانه‌یه‌ک وه‌ک قوتابخانه‌یه‌کی هونه‌ریی بۆ هونه‌رمه‌نده پێشینه‌کانى سیاچه‌مانه‌چر، هه‌روه‌ها کاراکردن و ئەکتیف کردنی ئەو خانه‌یه به به‌ره‌مه‌ می‌ژویی و سه‌رده‌میه‌کانى سیاچه‌مانه بۆ فیترکردن و شوینیکی پراکتیکی بۆ گفتوگۆکردنی هونه‌رمه‌ندانى سیاچه‌مانه چر.
3. هه‌موشتیک له که‌مه‌وه ده‌بیته زۆر، ئەم‌رۆ پێژده‌ی هونه‌رمه‌ندى سیاچه‌مانه چر روى له که‌م بونه‌وه‌یه پێویسته له‌سه‌ر وه‌زاره‌تى رۆشنییری چاوی له‌سه‌ر ئەو که‌مینه‌یه بێت و پۆل و ئه‌رکیان به‌هه‌ند وه‌ربگریت، به‌راستی هونه‌ریکی ره‌سه‌ن و قورسه و ئاسان نیه هونه‌رمه‌ند خۆی لیبدات به‌لام هه‌شتا عاشقانی به تاسه‌وه لیی ده‌پوانن.
4. راگه‌یانده‌کان به تایبه‌ت راگه‌یاندى بینراو و بیستراوی وه‌ک تیڤی و راډیۆکان به ئه‌ركی سه‌رشانی خۆیانی بزائن که ئەم هونه‌ره بخه‌نه به‌رگوى و به‌رچاو، له مه‌ترسى که‌م بونه‌وه‌ی گویگران و لاسایکردنه‌وه‌یان بیپاریزن و له پێگه‌ی کانه‌له‌کانه‌وه په‌یامی هاندان و باخی ئەم سه‌رمایه هونه‌رییه بخه‌نه به‌رچاو، ئەگه‌ر به ته‌رخان کردنی چه‌ند خوله‌کیکیش بێت له‌و به‌رنامه هونه‌رییانه به‌رنامه‌پێژی بۆ به‌که‌ن.
5. ئەو نا‌ئۆمی‌دییه‌ی هونه‌رمه‌ندى سیاچه‌مانه چر و خه‌لکانی گویگر و هه‌وادارانى بره‌وینه‌وه که ده‌رباره‌ی مه‌ترسى له‌ناوچونی سیاچه‌مانه هه‌یانه.

Original and fundamental words of Hawrami dialect in Syachamane texts anthropological research

Hadya Ali Abid¹ - Abdulla Khurshed Abdulla²

¹Department of Sociology, College of Humanities, Sulaimani University, Sulaimani, Kurdistan Region, Iraq.

²Department of Philosophy, College of Arts Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract:

This research entitled Original and Fundamental Words of Hawrami dialect in Siyachemane Texts that consists two parts. in the first part try to deal with theoretical and historical aspects, and the second part shows the information which obtained from the practical aspect through the researcher's participation and staying with the research community based on the knowledge of the theoretical aspect of the research.

In today's world culture has its own significance in the life of society. Language as a main element has also play an important role in making individuals belong to one nation and their ancestors both materially and spiritually. Language is the symbol and identity for the existence of a society, people and nation.

In this study, the researcher aims to discuss the role of language in the nation's art. The local communities of Hawraman have many unique things, especially their own language and art. Songs in general and Siyachemane songs in particular are an original and ancient culture of the community, which is sung in a pure Hawrami language and its poems, verses and songs are still sung by the artists of the community. This artistic endeavor for the Kurdish nation has an artistic, social, religious, economic, political, values.

This research consists of two parts. The first part of the research is about Hawrami dialect in which the theoretical aspects of the research are presented. This part consists of three topics: the first topic is language, the second topic is history of Hawrami language, the third topic is the situation of Hawrami language. The second part is to discuss the art of singing Siyachemane within the framework of the anthropology of art and the field aspects of the research and consists of four topics: The first topic is Siyachemane, the second topic is the way of singing Siyachemane music, the third topic is Siyachemane

verses, and the fourth topic is the importance of Siyachemane among its listener part is to discuss the art of singing Siyachemane within the framework of the anthropology of art and the field aspects of the research and consists of four topics: The first topic is Siyachemane, the second topic is the way of singing Siyachemane music, the third topic is Siyachemane verses, and the fourth topic is the importance of Siyachemane among its listeners.

Key words: Hawrami Dialect, Siyachemane, prosody, Anthropology of Art.

سەرچاوهكان

- ئهحمەد، پ.د. بێستون حەسەن، پەيوەندی نێوان زمان و زار و شیوه‌زار-کوردی، گۆران، هه‌ورامی به‌ نمونه، ئه‌دهب و کلتوری هه‌ورامان له‌چه‌ند باسێکدا لیکۆلینه‌وه‌کانی سالی دوه‌می دیداری ئه‌دهبیاتی هه‌ورامان دیداری (جمال بیدار)، ۲۰۲۲
- تیلوین، مسته‌فا، ده‌روازه‌یه‌کی گشتی له‌باره‌ی ئه‌نسروپۆلۆژیایه‌وه، وه‌رگێرانی: نادیه وه‌لی جه‌بار، چ ۱، ۲۰۱۶
- دیوانی بێسارانی، ملا مصطفی، چ ۱، چاپخانه‌ی میهن، ۱۶۴۱-۱۷۰۱ میلادی
- دیوانی سه‌یدی، چ ۲، بلاوکردنه‌وه‌ی (انتشارات کردستان)، ۱۳۸۵
- رۆسته‌م، ئه‌یوب کوێخا، گۆران وه‌ک زمانیکێ ئه‌دهبی، چاپی یه‌که‌م، کوردی، چاپخانه‌ی ته‌ژنه‌ ۲۰۱۸-ز ۲۷۱۸
- رۆسته‌م، ئه‌یوب کوێخا، نوێشکێک سه‌باره‌ت به‌ (ماچۆ-هه‌ورامی)، گۆفاری هه‌ورامان، ژ ۳۸، چ ته‌ژنه، ۲۰۱۸
- ره‌حمانی، مه‌نسور، ئارژین، کومه‌له‌ وتاریک سه‌باره‌ت به‌ وێژه‌و زمانی کوردی هه‌ورامی بلاوکراوه‌کانی مه‌له‌به‌ندی رۆشنییری هه‌ورامان سلیمانی ۲۰۱۰
- عه‌زیز، ئاریان صدیق، بئه‌ماکانی عه‌روز، گۆفاری هه‌ورامان ژماره ۷ زستانی ۲۰۰۷
- محمد، عبدالرزاق عبدالرحمن، سه‌ربوردیکێ هه‌ورامان و سه‌ردانیکێ ته‌ویله، چاپخانه‌ی مه‌هاره‌ت-تاران، چ ۱، ۲۰۰۵
- محمودپور، ره‌وف، پێچکه‌ی عه‌شق و بزاقی بونی سیاچه‌مانه، گۆفاری ئاهورا، فصل نامه‌ی فره‌نگی، ادبی دانشجویی دانشگاه کردستان، پایز ۱۳۸۵
- محمودپور، ره‌وف، گۆرانی هه‌ورامی و خوێندنه‌وه‌یه‌کی رومالیانه له‌ ره‌وتی زه‌مه‌نیدا، وه‌رزنامه‌ی فره‌هنگی هایا، به‌هار و هاوینی ۱۳۹۱ هه‌تاوی
- مه‌مه‌دپور، عادل، کرکه، توخمی سیاچه‌مانه و راقه‌یه‌کی دیروکیانه، گۆفاری ئاهورا، فصل نامه‌ی فره‌نگی، ادبی دانشجویی دانشگاه کردستان، پاییز ۱۳۸۵
- مه‌مه‌دپور، عادل، هه‌ورامی زاواوه‌یه یا زمان؟، گۆفاری ئاهورا، فصل نامه‌ی فره‌نگی، ادبی دانشجویی دانشگاه کردستان، پاییز ۱۳۸۵

مرادی، پرهفته، كه نارويستهی هورامانی جه پوره ردهانه، زوانی ئه دای ئامیانو یوگرتهی نه ته وهیی، په یجوریه كا كونفرانسو هورامان ئه شناسی، چ ۱، ۲۰۱۷

النوری، د. قیس، انسروبولوجیچی یه؟ وهرگێرانی: سوران قادر، چ ۱، دهزگای چاپ و په خشی سهردهم، سلیمانی، ۲۰۰۶

هومایون صاحب کهریم، شهریه تی مهیل، ب ۱، چ ۱، بلاوکراوهکانی دهزگای رۆشنیبری جه مال عیرفان ۲۰۱۳

هورامانی، دارا محهمه د عوسمان، هونه رمه نده میوزیک ژهنهکانی ولات چیان له باره ی ئاواز و گورانی هورامان کوتوه، گوفاری رامان، گوفاری رامان، مانگانه یه کی رۆشنیبری گشتیه- خولی چواره م ۲۰۲۱

هورامانی، محهمه د ئهمین، جوگرافیا و میژوی ههره دیرینی کۆرپه کی کوردستان له ئافیسیتادا جوگرافیا و میژوی ههره دیرینی هورامان له ئافیسیتادا، چ ۱، چاپه مه نی چوارچرا، ۲۰۱۰

هورامی، نه به ز، عیشقی زید و سروشت له گورانی هورامیدا، چ ۱، ته هرا: نشر احسان، ۲۰۲۲

-هورامانی، محهمه د ئهمین، میژوی هورامان، بهرگی ۱، چاپخانه ی، چاپ ۲۰۰۰

بیومی، د. محمد احمد، انسروبولوجیا الثقافیه، الدار الجامعیه للطباعه والنشر بیروت، بدون طبع، ۱۹۸۳

ستوری، جون، ترجمه: د. صالح خلیل ابواصب، فاروق منصور، النضریه الثقافیه والثقافه الشعبیه، ط ۱، هیئه ابوضبی للسیاحه والثقافه، کلمه، ۲۰۱۴

سلمان، عبد علی، انسروبولوجیا الاجتماعیه، بدون سنه طبع، بدون طبع، وزاره التعليم العالی والبعث العلمی جامعه صلاح الدین.

سلیم، د. شاکرمصطفی، قاموس الانسروبولوجیا، ط ۱، بدون مکان الطبع، ۱۹۸۱

شاهین، د. زینب، الانثومیتودولوجیا، رویه جدیده لدراسه المجتمع، ط ۱، مرکز التنمیه البشریه و المعلومات، ۱۹۸۷

Henry joy, 1999, An introduction to Social Anthropolgy other people's worlds, 123

ئیهراهم زهلمی، نوسه ری بوار ی ئه دهب و یژده ی هورامان، خویندکاری دکتورا، خه لکی هورامان دانیشتیوی هه له بجه ی شه هید، ژماره ی چاوپیکه وتن (۴) له به روارهکانی ۲۰۲۱/۱۱/۸، کاتژمیر ۱۰:۶۰ به یانی ۲۰۲۲/۶/۶، ۲۰۲۲/۵/۳، کاتژمیر ۱۱:۳۰ به یانی، ۲۰۲۲/۱۲/۲۲، کاتژمیر ۲:۱۵ خوله ک

هومایون صاحب کهریم، ماموستا و نوسه ر، خه لکی هورامان، دانیشتیوی ته و یله ژماره ی چاوپیکه وتن (۳) ۲۰۲۲/۶/۲۰، کات ۶:۳۰، ۲۰۲۲/۱۱/۱۹، کات ۱:۶۰، ۲۰۲۲/۱۲/۱۴، کات ۴:۶۰

رهوف محمود پور، ماموستای خانه نشین، نوسه رو شاعیر، خه لکی هورامان، دانیشتیوی مه ریوان، ژماره ی چاوپیکه وتن (۳) له به روارهکانی ۲۰۲۲/۶/۱۱، کات ۱۲:۳۰، ۲۰۲۲/۷/۱، کات ۷:۳۰، ۲۰۲۲/۷/۳، کات ۳:۲۰

- دارا محمەد عوسمان، هونەرمنەندو گۆرانی بیژو نوسەر، خەلکی هەورامان، دانیشتوی سلیمانی، ۶/ ۶/ ۲۰۲۲، کات ۹ بۆ ۱۱
- د. ناجح گۆلپی، دکتۆری ڤیتەرنەری و خویندکاری بەشی زمانی ئینگلیزی زانکۆی هەلەبجە، نوسەری بواری زمانەوانی، خەلکی هەورامان دانیشتوی هەلەبجە، شەهید، ۲۳/ ۶/ ۲۰۲۲، کات ۲:۳۰
- د.ساندغین ترایدغین، دکتۆرا لە زانکۆی مۆرۆبۆنی نوێ لە پارێس، ماجستێر لە زمانی کوردی هێمنی شاعیر، لیکۆلەر، ۲۷/ ۵/ ۲۰۲۲: ۱۱، ۱۵ - ۱۲، ۰۰
- د. لهۆن قادر دکتۆرا لە ئەدەبی کلاسیکی هەورامان، مامۆستای زانکۆ خەلکی هەورامان، دانیشتوی سلیمانی، ۲۰۲۲ ژمارە ۱ چاوپێکەوتن (۲) لە بەروارەکانی ۲۷/ ۵/ ۲۰۲۲ کات ۱۰:۱۵ ۱/ ۷/ ۲۰۲۳، کات ۷:۶۰
- جەمیل ئەحمەد عبدالله ناسراو بە جەمیل نەوسودی، سیاچەمانە بیژ، تەمەن ۷۷ سال، دانیشتوی نەوسود، ۴/ ۷/ ۲۰۲۲، کات ۱:۳۰
- نیوەڕۆ لە هانەیی شۆشمنی لە بن سورەچنارەکی شۆشمن-نەوسود.

ئێبراهیم حاجی زەلمی

ئاراس عابد اکرم

مامۆستا هومايون صاحب

مامۆستا رەوف محمود پور

د. ماجد خليل

د. لهۆن قادر